

пер у будинку міститься установа [201].

Лариса Толочко.

11.7. Житловий будинок 1-ї пол. 19 ст., в якому проживав Кецовелі Ладо (архит., іст.). Вул. Боричів Тік, 25. Одноповерховий, дерев'яний, на високому цегляному цоколі. Тинькування зроблено під руст. Симетрична композиція фасаду, обробка віконних прорізів, дерев'яні лиштви вікон з прорізним різьбленням формують стриманий архітектурний образ споруди. Внутрішнє планування будинку змінено.

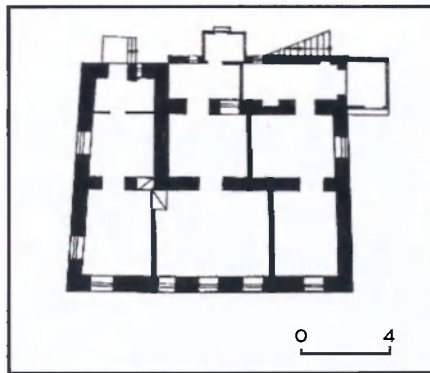
1894—96 у цьому будинку під час навчання у Київській духовній семінарії жив Кецовелі Ладо (Володимир Захарович; 1876—1903) — діяч революційного руху в Росії. Був активним учасником соціал-демократичного гуртка, переслав революційну літературу з Києва до Тбілісі. У березні 1896 його виключено з семінарії, заарештовано й вислано з міста.

1955 на будинку встановлено меморіальну дошку з чорного граніту (арх. В. Шевченко) [202].

Олена Авраменко, Тетяна Григор'єва.

12. БРАТСЬКИЙ БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ МОНАСТІР І КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ, 17—20 ст. (архит., іст., мист.). Контрактова пл., 3. Займає квартал між Контрактовою пл., вулицями Г. Сковороди, Волосською та Іллінською, формує забудову центральної частини Подолу. Являє собою комплекс споруд, зведених у різний час.

Монастир заснований Київським братством — релігійно-просвітницькою організацією православного міського населення, створеною на поч. 17 ст. Навколо братства об'єдналися представники різних верств населення — ремісників, купецтва, духовництва та козацтва, які намагалися протистояти католицькій експансії в умовах входження України до складу Речі Посполитої. Початок монастирю і школі при ньому було покладено 1615, коли киянка Гальшка (Лизавета) Гулевичівна, дружина мозирського маршалка Степана Лозки, подарувала братству свою садибу із землями на Подолі з умовою будівництва на ній монастиря, шпиталю, притулку для прочан, школи для дітей міщан, шляхти і сиріт. Монастир, школа, пізніше колегіум, академія утримувались протягом 17—18 ст. на внески братчиків, милостиню, за рахунок господарства училищного Братського монастиря, добуваючи натуральні і грошові прибутки від наданих гетьманськими універсалами і царськими грамотами сіл та угідь, на прибутки друкарні тощо. 1620 гетьман П. Конашевич-Сагайдачний вступив до Київського братства разом з усім своїм військом, забезпечивши тим самим політичну, воєнну і матеріальну допомогу осередку національного відродження, на який перетворився братський навчальний заклад. Як член братства і титар Києво-Братського училищного монастиря, котрий згодом отримав назву Богоявленського (від Богоявленської соборної церкви), гетьман особисто дбав про розвиток школи, заповів їй значну частину свого майна. Закладену ним традицію — опікуєнства над школою — продовжили й інші гетьмани Війська Запорозького та України. Безпосередню участь в організації Київської

11.7. Вул. Боричів Тік, 25.
11.7. План першого поверху.

братської школи брали члени братства, відомі вчені Лаврського освітянського осередку на чолі з архимандритом Є. Плетенецьким — П. Беринда, Т. Земка, А. Зизаній, З. Копистенський, О. Митурга та ін. Першими її ректорами були І. Борецький (1615—19), М. Смотрицький (1619—20), К. Сакович (1620—24), Ф. Ієвлевич (1628—31). Школа складалася з чотирьох класів: фари (початкового) і трьох «граматичних» — інфими, граматики і синтаксими, пізніше риторика і поетика. Викладалися давньоукраїнська (руська), грецька, латинська, польська мови, а також арифметика, геометрія, поетика, риторика, філософія, астрономія та початки інших наук. Висока освіченість, прогресивне мислення, громадсько-політична діяльність ректорів і викладачів школи мали великий вплив на її розвиток і прямування до вищої школи. Братська школа була відкрита для всіх бажуючих. Заможні батьки платили за навчання дітей, бідняки й сироти утримувалися братством і жили у парафіяльних церковних приміщеннях на Подолі та академічних гуртожитках — бурсі. Наставниками, ректорами, префектами і дидастками були ієромонахи і монахи, вчителями могли бути й світські особи. 1632 Братську школу об'єднано за згодою гетьмана І. Петрицького з Лаврською, яка була заснована 1631 архимандритом Києво-Печерського монастиря, видатним просвітником і вченим П. Могилою (з 1632 — митрополит Київський і Галицький). Він відіграв вирішальну роль у розвиткові об'єднаної школи, організації навчального процесу на засадах європейської освітньої системи, забезпеченні школи високоосвіченими викладачами. Навчальний заклад отримав назву колегіуму — так у Західній Європі називали школи вищого типу, а після смерті свого фундатора й опікуна, який запо-

вів йому більшу частину своєї маєтності (хутір Позняки, будинки у Києві, великі кошти і цінності, у т. ч. велику бібліотеку — понад 2 тис. книг тощо), став іменуватися Києво-Могилянським.

Колегіум діяв на території монастиря і під наглядом братства. Очолювали школу ректор, який був одночасно ігуменом монастиря, а також професором богослов'я, і префект. Вони підлягали безпосередньо митрополиту. На поч. 18 ст. колегіум перейшов у відання Синоду. До 1680 курс навчання тривав сім років, складався з восьми класів. В основу навчального процесу закладалися «сім вільних наук»: тривіум — граматика, риторика або поетика, діалектика і квадрівіум — арифметика, геометрія, астрономія, музика. Згодом додалося і богослов'я. Мовою викладання була латинська, але багато уваги приділялося вивченню грецької і церковнослов'янських мов. Колегіум мав у підпорядкуванні школи нижчого типу, організовані П. Могилою у Вінниці (1634, переведена 1639 до м. Гощі на Волині, де існувала до 1672) та Кременці (з 1636). Діяльність колегіуму, який швидко набував значення осередку й захисника національної культури та православної віри, викликала злісну реакцію польського уряду, тому П. Могила не вдалося отримати для першого в Україні вищого навчального закладу статусу академії. Після тимчасового занепаду в часи Руїни у 17 ст. колегіум досяг розквіту в добу гетьмана І. Мазепа, який опікувався його справами, пожертвував значні кошти на підтримку і розвиток навчального процесу, розширення і нове будівництво споруд монастиря й академії. Юридичні права і статус академії колегіуму було надано царськими грамотами 1694 і 1701. Кількість студентів у 18 ст. коливалася з різних обставин від ста до двох тисяч. Академія складалася з восьми класів, повний курс навчання тривав 12 років. Він був не завжди однаковим, поступово поповнювався новими предметами. Величезну роль в удосконаленні навчального процесу, поліпшенні матеріального становища і новому будівництві в академії відіграв її ревіний меценат і реформатор — архієпископ київський (з 1731) і митрополит (1743—47) Р. Заборовський, по смерті якого вона отримала назву Києво-Могиляно-Заборовської.

Протягом 17—18 ст. Києво-Могилянська академія відігравала роль центру інтелектуального життя та духовного еднання українського народу. В її стінах було закладено підґрунтя новітньої української науки: історії, археології, філософії, природознавства, математики, медицини, мовознавства, літературознавства, методології науки. З нею пов'язане становлення української поетичної школи, розвиток образотворчого мистецтва, архітектури, музичної культури, виникнення театру. Впродовж двох століть академія була визначним центром підготовки освітньо-педагогічних і наукових кадрів, політичних, церковних і громадських діячів.

Її ректорами в різний час були такі відомі вчені, культурно-освітні діячі, як І. Трофимович-Козловський, Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель, А. Ба-

ранович, І. Галятовський, В. Ясинський, І. Кроковський, Ф. Прокопович, І. Левицький, С. Ляскоронський, Т. Щербанький, Г. Кониський, С. Кулябка, М. Максимович та ін.

Академія започаткувала українську філософську школу, представлену такими ерудованими вченими, як І. Гізель, Й. Кононович-Горбацький, М. Козачинський, Г. Кониський, І. Кроковський, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, С. Яворський та ін. Формування історичної науки, в якій головне місце посіла теми історичної долі українського народу, ідеї незалежності, спадковості України від Київської Русі, єднання слов'ян, пов'язане з науковою працею вихованців і випускників академії. Серед них — Д. Бантиш-Каменський, Л. Баранович, М. Берлінський, І. Галятовський, І. Гізель, С. Лукомський, М. Маркевич, Я. Маркевич, Ф. Прокопович, В. Рубан, Ф. Сафонович, П. Симоновський, Д. Туптало, С. Яворський. Авторами відомих козацьких літописів також були могилянці — С. Величко, Г. Граб'янка, Самовидець.

Значний внесок у розробку математичних дисциплін зробили І. Запольський, І. Фальковський та ін. Вони викладали у відкритих у 2-й пол. 18 ст. класах чистої, а також змішаної математики такі предмети, як архітектура, механіка, гідростатика, оптика, гідрографія тощо. Курси лекцій професорів академії містили елементи багатьох природничих наук: фізики, біології, зоології, ботаніки, мінералогії. Викладач академії К. Кондратович уклав перший в країні словник ботанічних рослин, Ф. Яновський зібрав велику колекцію морських павуків, яку передав Петербурзькій Кунсткамері. Офіційно клас медицини в академії було відкрито лише 1802, але багато з студентів досягло значних успіхів в медичній науці та практичній діяльності. Серед них — Н. Амбодик-Максимович, С. Андрієвський, М. Гамалія, Й. Калинський-Гелита, І. Полетика, Д. Самойлович, К. Щепін.

З академією пов'язане становлення вітчизняної поетичної школи, до якої належали Л. Баранович, І. Горбацький, Л. Горка, М. Довгалевський, М. Козачинський, Г. Кониський, І. Максимович, О. Митур, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Є. Славинецький, С. Яворський. Становлення нового типу освіти вплинуло і на образотворче мистецтво й архітектуру. Графічна школа Київської академії мала загальноукраїнське значення. Тут працювали такі відомі митці, як Д. Галяховський, М. Карновський, Г. Левицький, І. Мигура, Л. Тарасевич, І. Щирський та ін. Випускниками академії були видатні архітектори 18 ст. І. Зарудний та І. Григорович-Барський. Ще у серед. 17 ст. ректор Л. Баранович організував в академії музично-хорову школу, з якої вийшли численні хористи царської капели, музиканти оркестру гетьмана К. Розумовського. Вихованцями академії були композитори М. Березовський, А. Ведель. У стінах академії зародився український театр, для якого спеціально писали твори М. Довгалевський, Г. Кониський, Ф. Прокопович, а колишні студенти стали засновниками театрів у різних

містах і селах України, Росії, Білорусі тощо. З Києво-Могилянської академії вийшло чимало державних, політичних, військових діячів. Тут навчалися гетьмани І. Виговський, І. Мазепа, П. Орлик, П. Полуботок, І. Самойлович, Ю. Хмельницький, козацькі полковники С. Мужилівський і С. Палій, відомі згодом російські державні службовці й політики О. Безбородько, П. Завадовський, Д. Трощинський та багато інших. З 17 ст. в академії навчалися студенти не лише з України, а й з Росії, Білорусі, Молдови, Валахії, Боснії, Сербії, Чорногорії, Чехії, Словаччини, Греції, Болгарії та інших країн. По закінченні курсу навчання вони відкривали у своїх країнах школи, засновували наукові осередки, бібліотеки, значною мірою вплинули на розвиток літератури і мистецтва.

Могилянцями — вихідцями з України були засновані школи і семінарії майже в усіх великих містах Росії. Перший вищий навчальний заклад Росії — Слов'яно-греко-латинська академія у Москві була зорганізована у 1687 С. Яворським, який став першим її протектором. У 1701—62 в ній працювало 95 професорів із Києво-Могилянської академії, з 21 ректора 18 були могилянцями. «Вчена дружина» Ф. Прокоповича, яка була викликана 1716 із Києва царем Петром І, стала ініціатором заснування Петербурзької академії наук. Вихованці академії були знані за кордоном: С. Почаський

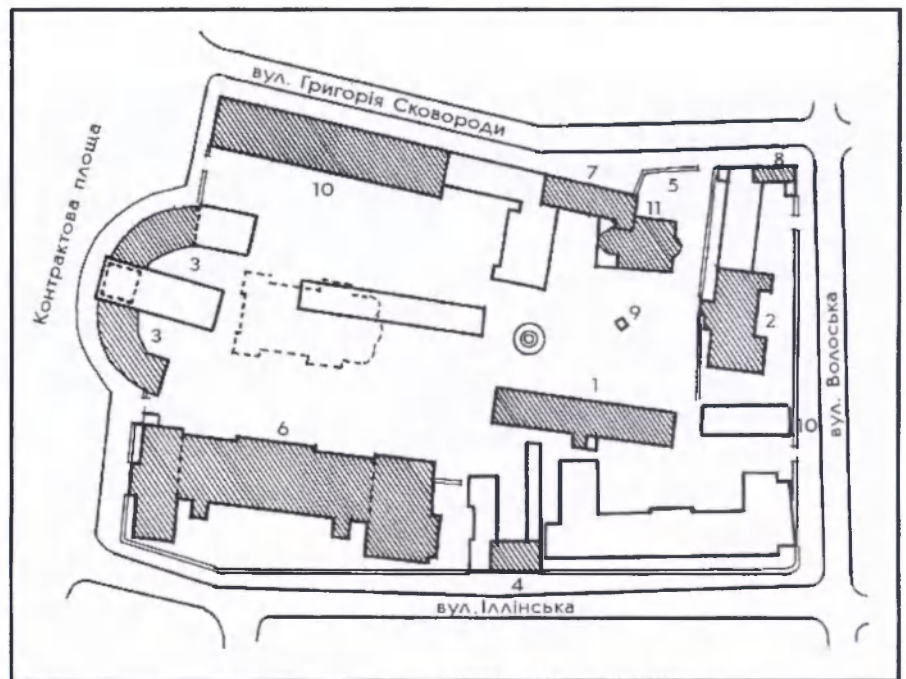
12. Братський Богоявленський монастир і Київська академія. Контрактова пл., 3. Генеральний план:

1. Братський корпус.
2. Будинок ігумена.
3. Крамниці.
4. Лазня.
5. Мури монастиря.
6. Новий навчальний корпус.
7. Поварня з келіями.
8. Проскурня.
9. Сонячний годинник.
10. Старий академічний корпус.
11. Трапезна з церквою Святого Духа.

1640 був співзасновником Слов'яно-греко-латинської академії в Яссах (Молдова); І. Полетика 1755 обраний професором Медико-хірургічної академії в Кілі (Німеччина); М. Козачинський 1733—38 організував школу в Карловицях (Сербія) і викладав у ній; В. Григорович-Барський довгий час жив і викладав у Греції. Вчені академії підтримували постійні творчі зв'язки з осередками науки й культури в Європі.

Антиукраїнська політика російського уряду, який скасував наприкінці 18 ст. рештки політичної незалежності України, виявилась і в наступі на її національний духовний центр. Академія втратила підтримку з боку козацької старшини. Кращих викладачів і студентів забирали у вищі навчальні заклади Петербурга і Москви; її обмежили у правах і матеріальному забезпеченні. Академія поступово занепадала, русифікувалася, втрачаючи свій престиж і світський характер. 1786 російська імператриця Катерина II видає указ про переміщення академії до Лаври, секуляризацію маєтків Братського монастиря і відкриття у ньому шпиталю. Але з 1799 монастир відновлюється у своїх правах. 1817 Києво-Могилянську академію було закрито, а натомість, у тому ж році в її приміщенні відкрито духовну семінарію, яку реорганізовано 1819 в Київську духовну академію.

Київська духовна академія — єдиний в дорадянській Україні вищий духовний православний навчальний заклад. На чолі академії стояли ректор, а також конференція і правління. Верховний нагляд за академією мала Комісія духовних училищ, з 1839 — Синод, з 1884 — київський митрополит. Тут одержували освіту не тільки майбутні священники, але й світські діячі науки і культури. Термін навчання — чотири роки, програма поділялася на три частини — богословську, церковно-історичну і церковно-практичну. Академічна рада мала право надавати науковій

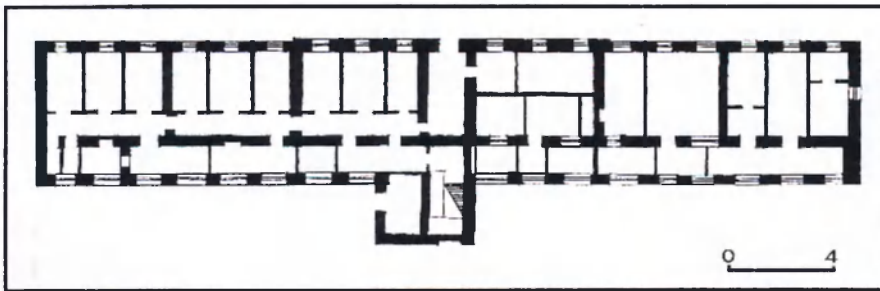
богословські ступені. Число студентів сягало 200. У 1837—1912 при духовній академії видавався щотижневий популярний журнал з питань релігії «Воскресное чтение»; 1860—1919 — щомісячник «Труды Киевской духовной академии», який друкував праці з широкого кола наукових проблем — релігієзнавства, археології, історії, літературознавства, краєзнавства тощо; 1861—1917 — журнал «Киевские епархиальные ведомости».

У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. Київська духовна академія набула значення відомого наукового центру, в якому викладали такі знані вчені, як М. Булгаков, О. Булгаков, О. Глаголев,

явленського монастиря і Київської академії. Первісні споруди були переважно дерев'яними, у тому числі Благовіщенська і Богоявленська церкви. Опис мурованої споруди монастиря дав арабський мандрівник П. Алеппський, котрий 1653 відвідав Київ. Це була трапезна, збудована ще за часів

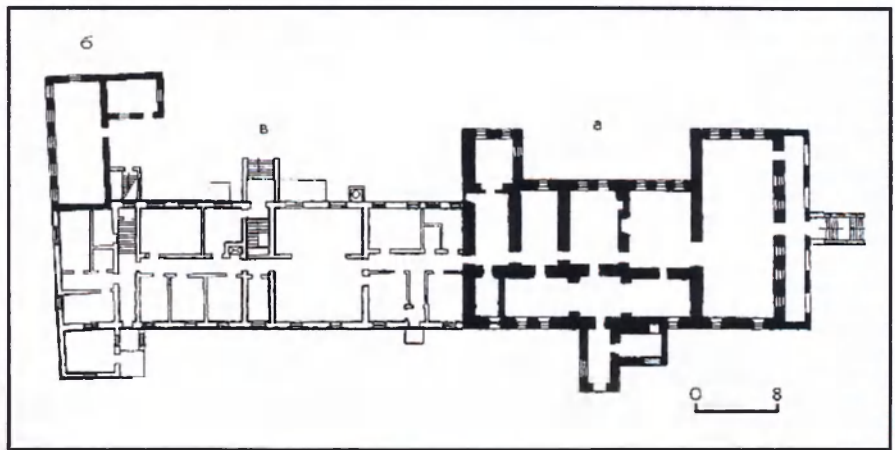

12.1. Братський корпус.
12.1. План першого поверху.

С. Голубев, П. Кудрявцев, П. Лашкарьов, О. Новицький, М. Петров, П. Терновський, Ф. Титов, П. Юркевич та ін. Духовну академію у різний час закінчили: економіст К. Воблій, співак і композитор С. Гулак-Артемівський, композитор і диригент О. Кошиць, композитор П. Козицький, письменник І. Нечуй-Левицький, а також багато з її професорів. З 1872 при академії діяло Церковно-історичне та археологічне товариство, що мало на меті науководослідну роботу в галузі церковної історії, збирання, вивчення і збереження пам'яток церковної старовини та історії, для чого заснувало перший в Російській імперії Церковно-археологічний музей.

Протягом 17—20 ст. сформувався архітектурний ансамбль Братського Бого-

12.2. Будинок ігумена.
12.2. План:
а — будинок ігумена;
б — проскурія;
в — келії крилошан.

П. Могили, яку одні дослідники співвідносять з існуючими будівлями поварні з келяями, інші — з трапезною з церквою Святого Духа.

Основні будівельні роботи і подальший розвиток ансамблю монастиря здійснено наприкінці 17—18 ст. У цей період комплекс набув рис українського бароко. Насамперед це пов'язано з ім'ям гетьмана І. Мазепи, коштом якого 1690—93 збудовано муровану Богоявленську соборну церкву (арх. Й. Старцев). 1703—04 споруджено перший поверх старого академічного корпусу. 1719 на кошти, які заповів академії митрополит Й. Кроковський, поблизу Богоявленської церкви зведено новий дерев'яний будинок бурси (не зберігся). 1740 під керівництвом арх. Й.-Г. Шеделя поновлено Богоявленську церкву, над старим академічним корпусом надбудовано другий поверх з конгрегаційною залом та Благовіщенською церквою. 1756—58 замість надбрамної дерев'яної дзвіниці лаврський майстер С. Ковнір будує двоярусну муровану дзвіницю разом з монастирським муром. 1781 споруджено одноповерховий на високому цоколі будинок ігумена. У кін. 18 ст. на подвір'ї монастиря встановлено сонячний годинник. 1780 ансамбль монастиря постраждав від пожежі, частково згоріла академічна бібліотека. 1778

окремо від комплексу академії побудували великий мурований корпус бурси з лікарнею при ній (сучасна вул. Набережно-Хрещатицька, 31). Під час пожежі 1811 на Подолі згоріли всі дерев'яні будівлі та пошкоджено муровані. При відбудові монастирської садиби зменшилися межі, змінився її абрис (раніше мала форму неправильного прямокутника) відповідно до регулярного плану відбудови Подолу. Монастирський ансамбль повністю розкрився на Контрактову площу. Відновленням ансамблю у стилі класицизму (1815—31) керував міський арх. А. Меленський. 1822—25 побудовано новий навчальний корпус духовної академії, 1823 — одноповерховий братський корпус, 1826 — крамниця. 1815 надбудовано третій ярус надбрамної дзвіниці. 1863—64 за проєкт-

том спархіяльного арх. П. Спарро реконструйовано старий академічний корпус. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. реставровано Святодухівську церкву, добудовано монастирський мур, розширено будинок ігумена, крамниці, новий академічний корпус.

Ансамбль Братського Богоявленського монастиря зберігся, але з дуже значними втратами. Ядром його композиції була Богоявленська соборна церква, що містилася у центрі великого академічного подвір'я. Являла собою велику тринавну шестистовпну будівлю з п'ятибаним завершенням, західним притвором. Була розкішно прикрашена ліпленням і живописом (1730—40), з пишно оздобленим у 19 ст. інтер'єром. У ній зберігалися цінні предмети культури починаючи з 17 ст., у т. ч. хрест Єрусалимського патріарха Феофана (1620). У 1825 створено п'ятирусний іконостас Богоявленської соборної церкви, одночасно розписаний київським худ. І. Квятковським та італійським майстром А. Скотті. І. Квятковський разом з іншими місцевими малярами написав також ікони для бічних іконостасів і виконав на стіні розписи.

У церкві був похований Сагайдачний Петро Кононович (Конашевич-Сагайдачний; ?—1622) — український гетьман, благодійник і захисник Києво-Могилянської академії; поруч з храмом була могила Григоровича-Барського

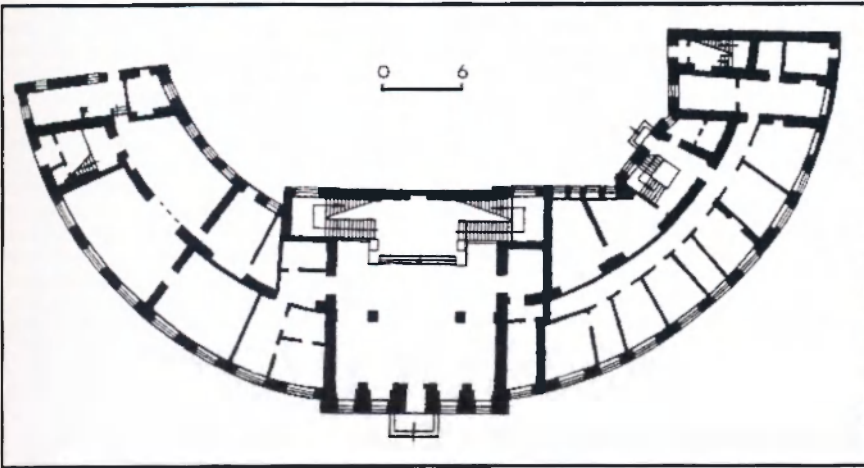
У січні 1918 через бої за Київ та економічну скруту академія припинила навчання, відновлене за часів гетьманату.

У липні 1918 згідно з новим статутом було введено автономію академії, вільний вибір її професорсько-викладацького складу і ректора. У цей час тут навчалось 182 студенти. Із встановленням 1919 у Києві радянської влади духовну академію спочатку відселили з садиби монастиря і змусили перейти на приватні квартири. 1920 академію було ліквідовано. Навесні 1931 після арештів монастирської братії при монастирі налічувалося 18 ченців і послушників. У 1930-х рр. монастир закрито, споруди передано промислової державній артілі. 1947—50 деякі споруди ансамблю було відбудовано й частково реставровано (архітектори Н. Озерова, Р. Бикова).

Довгий час тут розміщувались Київське вище військово-політичне морське училище, філія Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, 15-а клінічна лікарня. На заповідній території зведено нові споруди: житловий будинок (частково на фундаментах Богоявленської церкви), новий корпус лікарні, ідальня. Надбудовано і реконструйовано крамниці, що виходили на Контрактову пл., та перетво-

12.3. Крамниці (сучасний вигляд).

12.3. План першого поверху.

кого Василя Григоровича (1701—47) — мандрівника, письменника. У 1715—23 навчався в академії, 1723—47 мандрував по Угорщині, Болгарії, Австрії, Румунії, Молдові, Італії, Греції (жив і вчителював), Палестині, Сирії, Аравії, Єгипту. Залишив записки, надруковані 1778.

Найважливішою архітектурною домінантою Богоявленського монастиря і всього Подолу була триярусна надбрамна дзвіниця, розташована з боку площі по осі входу до церкви, з ампірною напівсферичною банею і шпилем, до якої широким півколом прилягали двоповерхові монастирські крамниці. 1935 дзвіницю, церкву і поховання було зруйновано, інші споруди зазнали певних перебудов і втрат. Вони згруповані по периметру прямокутного подвір'я монастиря і академії.

Під час 1-ї світової війни на монастирській садибі розміщувалися військові заклади.

рено їх у напівкруглий чотириповерховий навчальний корпус.

19 вересня 1991 рішенням Верховної Ради України відновлено діяльність Києво-Могилянської академії на її історичній території як незалежного навчального закладу. У серпні 1992 відбулося урочисте відкриття Національного університету «Києво-Могилянська академія». Нині у деяких спорудах пам'ятки проводяться ремонтно-реставраційні роботи [203].

Євгенія Горбенко, Віталій Отченашко, Лариса Фегорова.

12.1. Братський корпус, 19 ст. (архит.). На південному боці монастирського внутрішнього подвір'я. 1823 збудований за проектом арх. А. Меленського одноповерховий, прямокутний у плані корпус, у стилі пізнього класицизму, з відкритою арковою галереєю з півдня. 1879 арх. В. Ніколаєв надбудує другий поверх з ризалітом з півдня, в якому розмістилася центральна схода клітка. На поч. 20 ст. закладено аркаду галереї на південному фасаді.

Двоповерхова, цегляна, тинькована, прямокутна у плані споруда. Перекриття плоскі, у галереї — склепінчасті. Система планування коридорна з однорядним розташуванням приміщень на першому поверсі та дворядним — на другому. Композиція центральньо-осьова. Головний фасад (північний) звернений до монастирського подвір'я, протилежний (південний) виходив первісно до саду, тепер — до корпусів, побудованих на його місці у 30-х і 40-х роках 20 ст.

Віталій Отченашко.

12.2. Будинок ігумена, 1781 (архит.). У центрі східної частини монастирського внутрішнього подвір'я, що виходить на вул. Волоську. Зведено на місці дерев'яного, який згорів 1780. До комплексу будинку ігумена входили мурована архімандритська поварня, з'єднана з ним закритим переходом (розібрана 1908), дерев'яна альтанка та господарська споруда у саду. Відновлено 1821 арх. А. Меленським після пожежі 1811. Ремонтовано 1830, 1842. З північного боку, між будинком ігумена та проскурнею, 1908 побудовано келії криласних послушників з кухнею, прибудовано тамбур головного

входу та відкрити аркову галерею до південного фасаду.

Одноповерховий, з цокольним напівповерхом зі сходу, цегляний, тинькований. Перекриття плоскі. Первісні анфіладне планування, опорядження інтер'єрів втрачено після перебудов останніх десятиліть. Пізніші нашарування позбавили фасади єдності стилістичного вирішення. Ренесансні мотиви карниза, арок, канелюрованих пілястрів змінили стримані риси класицистичних первісних фасадів.

Віталій Отченашко.

12.3. Крамниці 1-ї чв. 19—20 ст., де містився штаб Дніпровської військової флотилії (архит., іст.). Виходять півколом на Контрактову пл. і фіксують західну межу кварталу, який сформувався після пожежі 1811. Будувалися по обидва боки дзвіниці, яка стояла по осі Богоявленської соборної церкви. Перші одноповерхові крамниці споруджено 1826 з північного боку від дзвіниці, ймовірно, за проектом арх. А. Меленського. 1899 зводяться цегляні двоповерхові крамниці з південного боку (арх. М. Канзанський), 1904 такі ж крамниці споруджуються з півночі. У 1930-х рр. після руйнації верхніх ярусів дзвіниці нижня її частина була включена в об'єм цих будівель, внаслідок чого крамниці об'єднано в одну напівкруглу у плані споруду. 1947 надбудовано ще два поверхи; у дворі по осі прибудовано чотириповерховий, прямокутний у плані корпус, головний вхід прикрашено шестиколонним портиком, завершеним трикутним фронтоном.

Будинок у стилі класицизму, чотириповерховий з підвалом, цегляний, тинькований, з коридорним плануванням. Перекриття плоскі.

У липні — вересні 1941 тут містився штаб Дніпровської (Пінської) військової флотилії. Під час оборони Києва вона захищала переправи через Дніпро. Після захоплення Києва ворогом моряки підірвали кораблі й билися у складі сухопутних військ. Дніпровську військову флотилію розформовано 5 жовтня 1941. Командував флотилією контр-адмірал Д. Рогачов; полковий комісар Г. Татарченко, після його загибелі, з 1 серпня — І. Кузнецов.

У 1965 на фасаді будинку встановлено гранітну меморіальну дошку про перебування тут штабу Дніпровської (Пінської) військової флотилії (арх. В. Шевченко) [204].

Евгенія Горбенко, Юрій Зінченко, Віталій Отченашко.

12.4. Лазня, 19 ст. (архит.). На червоній лінії забудови Іллінської вул., у південно-східній частині монастиря. Головний північно-західний фасад виходить на подвір'я. Прямокутна споруда розмірами 19,8×10,2 м. Збудована 1854 замість цегляної (1822), яка спочатку була переобладнана на кухню їдальні нового академічного корпусу, згодом розібрана. Складалася з трьох відділень — роздягальні, мильні й власне лазні. Вода підігрівалася печами, розташованими у підвальному склепінчастому приміщенні. 1873 (арх. М. Іконников) і 1876 (арх. В. Дейнеко) зроблено незначні прибудови (тамбур) і ремонт. 1904 лазню розширено у західному (роздягальня) і північному (ко-

12.4. Лазня.

тельня) напрямках з переплануванням приміщень (арх. Є. Єрмаков). У подальшому змінилося планування і зовнішній вигляд лазні, на вуличному фасаді пробито вікна.

Одноповерхова, цегляна, у плані Г-подібна. Перекриття плоскі, дах вальмовий.

Являє інтерес як приклад типологічно рідкісної споруди серед. 19 ст., що є частиною цілісного архітектурного комплексу. Нині входить до комплексу споруд господарського двору Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Тетяна Маркітаненко, Віталій Отченашко.

12.5. Мури монастиря, 18—19 ст. (архит.). Частина огорожі, що виступала півколом на Контрактову пл., було зведено разом із дзвіницею у 18 ст., прямі відрізки вздовж бічних вулиць — у 19 ст. На територію монастиря на поч. 19 ст. ввели три входи: парадний — через надбрамну дзвіницю, південно-західний — у мурі біля нового академічного корпусу і північний — з боку сучасної вул. Г. Сковороди. У 19 ст. напівкруглу частину огорожі включено до об'єму крамниць, південно-західну браму з огорожею розібрано, а натомість зроблено новий вхід біля старого академічного корпусу. 1935 зруйновано дзвіницю, нижню її частину з головним входом включено до об'єму крамниць. Збереглися фрагменти огорожі між старим академічним корпусом і колишніми крамницями з боку вулиць Г. Сковороди та Волоської (висота цегляної глухої стіни бл. 2,5 м, ширина бл. 0,75 м.). Її

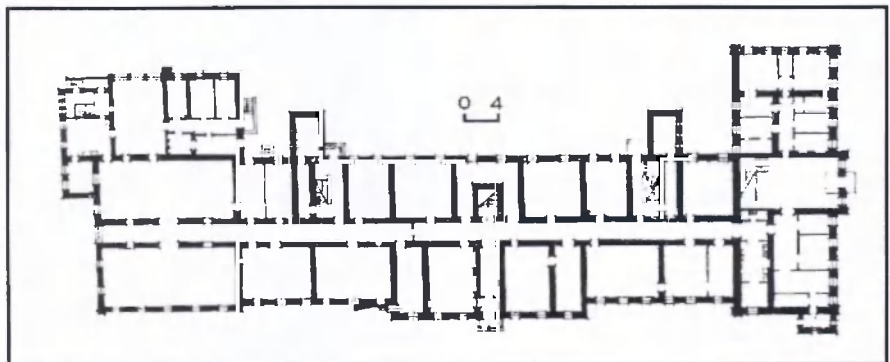
зовнішній фасад оброблено під руст, розчленовано на поля гладенькими лопатками. Мур увінчує невеликий карниз та залізний дашок.

Евгенія Горбенко.

12.6. Новий навчальний корпус Київської духовної академії, 1822—25 (архит., іст.). Контрактова пл., 3. У південній частині академічного подвір'я, на розі Контрактової пл. та Іллінської вул. Корпус, призначений для навчання і проживання студентів і викладачів Київської духовної академії (КДА), збудований за проектом арх. Л. Шарлеманя міським арх. А. Меленським. Первісно — прямокутна в плані, триповерхова споруда з головним фасадом на 19 віконних осей, звернених на подвір'я. 1854—55 деякі приміщення переплановано, зроблено критий перехід до нової цегляної одноповерхової їдальні, побудованої біля східного фасаду корпусу. 1884—86 за проектом епархіального арх. В. Ніколаєва проведено значне розширення будинку, до якого добудовано два триповерхових об'єми. Перший з них, звернений у бік Контрактової пл., утворив новий західний фасад. Другий — продовжив споруду в східному напрямку.

Триповерховий, з підвалом, цегляний, у плані прямокутний, з асиметричними бічними крилами. Внутрішнє планування коридорне з двобічним розташуванням приміщень. На першому та другому поверхах були навчальні аудиторії, на третьому — житлові кімнати. Зв'язок між поверхами забезпечують четверо сходів. Перекриття плоскі в житлових та навчальних приміщеннях, склепінчасті — у підвалі й коридорах. Тектоніку тинькованих фасадів, пофарбованих у характерні для стилю класицизму жовтий та білий кольори, визначають горизонтальні членування — імітація русту на рівні першого поверху, міжповерхові тяги, вінцевий карниз з модульйонами. Головний (північний) фасад первісної (центральної) частини корпусу з гладенькими стінами, прорізами рідко поставленими прямокутними вікнами, в центрі має широкий, невеликого вносу ризаліт, увінчаний перебудованим (серед. 20 ст.) трикутним фронтоном, у тимпані якого міститься сучасне мозаїчне панно на морську тематику. Звернений у бік Контрактової пл. західний фасад пізнішої прибудови симетричний стосовно невеликого центрального ризаліту з трикутним фронтоном. Прямокутні віконні прорізи на

12.6. Новий навчальний корпус. 12.6. План першого поверху.

рівні першого поверху сховані у неглибокі ніші, на рівні другого поверху оформлені трикутними сандриками на фронтштейнах, на рівні третього — імітацією замкових каменів.

Стриманий за архітектурою будинок у стилі пізнього класицизму є невід'ємною частиною ансамблю Братського монастиря і Контрактової площі.

До 1920 використовувався як навчальний корпус Київської духовної академії. З Київською духовною академією пов'язані життя та діяльність багатьох відомих учених, церковних і громадських діячів, письменників, композиторів та інших діячів культури. Велику роль в її розбудові як осередку церковної науки і просвіти відіграв Євгеній Болховітін (1767—1837) — митрополит Київський і Галицький (з 1822), вчений-просвітник, історик, громадсько-культурний діяч. У грудні 1823 під його головуванням почала роботу Конференція (Рада) академії, яка приймала іспити, присуджувала ступені — студента, кандидата, магістра і доктора богослов'я. Як попечитель митрополит доклав чималих зусиль для вдосконалення навчального процесу, розвитку наукової роботи, спираючись на історичні традиції та науковий потенціал цього ушлявленого навчального закладу. Він повернувся до академії з Петербурга Інокентія Борисова (1800—57) — богослова, історика церкви, визначного проповідника, який 1830 став ректором, 1837 заснував популярний тижневик «Воскресное чтение» (виходив при академії до 1912). Разом вони стояли біля початків широкого дослідницького, літературного і перекладацького роботи православного духівництва, яке виховувалося у стінах Київської академії. Митрополит пожертвував значні кошти для нагородження за кращий дослідницький твір, підтримав оновлення академічного хору, сприяв будівництву нового корпусу академії, заповів їй свою бібліотеку, яка була одним з найбагатших приватних зібрань того часу.

У Київській духовній академії викладали: В. Аскоченський — історик, хоровий диригент, видавець; М. Булгаков — видатний богослов, академік РАН, митрополит Московський, автор «Історії російської церкви» в 13-ти томах; О. Булгаков — викладач курсу історії й розгляду західних сповідань, професор; О. Глаголев — професор кафедри єврейської мови і біблійної археології, протоієрей церкви Миколи Доброго на Подолі; С. Голубев — історик, професор кафедри історії церковного розколу, автор фундаментальних праць про П. Могили, Київську духовну академію; В. Екземплярський — професор кафедри морального богослов'я; В. Завитневич — історик, археолог, професор кафедри російської церковної історії; М. Ковальницький — професор кафедри церковної історії, у 1898—1904 — ректор академії і настоятель Братського монастиря; П. Кудрявцев — професор кафедри історії філософії, голова Київського релігійно-філософського товариства; П. Лашкар'єв — історик, професор церковного права; Ф. Лебединцев — професор церковної історії, засновник, редактор і видавець часопису «Киевская старина»; І. Малишевський — професор церковної

історії; О. Новицький — філософ, автор підручників з психології та логіки; М. Петров — літературознавець, історик літератури, етнограф, музеєзнавець, чл.-кор. Петербурзької АН, академік УАН, викладач курсу естетики і теорії словесності, історії західних літератур, завідувач Церковно-археологічного музею КДА, автор фундаментальних праць з історії української літератури 17—19 ст.; К. Попов — професор кафедри патристики; В. Рибинський — професор кафедри священної історії Старого Заповіту, інспектор КДА; П. Терновський — історик церкви, професор; Ф. Титов — професор церковної історії, редактор «Киевских епархиальных ведомостей», протоієрей, настоятель Андріївської церкви; П. Юркевич — філософ, професор та багато інших. Майже всі вони були випускниками КДА. Викладачі академії одночасно працювали в інших навчальних закладах Києва — університеті, на Вищих жіночих курсах, у гімназіях тощо, були активними громадсько-культурними діячами.

1872 при академії засновано Церковно-археологічне товариство (з 1901 — Церковно-історичне та археологічне), яке ставило своїм завданням розробку богословської науки, збирання, вивчення і публікацію пам'яток старовини. Одночасно при ньому був створений Церковно-археологічний музей. Праці його членів друкувалися в «Трудах Киевской духовной академии», які зажили слави поважного наукового часопису широкого профілю. 1915 до складу товариства входило 175 членів. Деякі викладачі академії були співзасновниками і членами Історичного товариства Нестора-літописця, що діяло при університеті: О. Андрієвський, О. Булгаков, С. Голубев, В. Завитневич, П. Лашкар'єв, П. Лебединцев, І. Малишевський, В. Певницький, М. Петров, П. Терновський, Ф. Титов та ін.

Київську духовну академію закінчили також К. Воблий — економіст, статистик, економігеограф, академік УАН, заслужений діяч науки УРСР; С. Гулак-Артемовський — композитор, співак, актор, драматург; Т. Кезма — філолог-арабіст, педагог, перекладач, автор першого в Україні підручника арабської мови; П. Козицький — композитор, педагог, музикознавець, заслужений діяч мистецтв УРСР; О. Кошиць — хоровий диригент і композитор; П. Лебединцев — історик, археолог, протоієрей Софійського собору у Києві, редактор «Киевских епархиальных ведомостей»; В. Липківський — визначний церковний діяч, один із засновників і митрополит УАПЦ; І. Нечуй-Левицький — письменник; Ю. Сидинський — історик, археолог, етнограф, музейний діяч; Н. Шараївський — співзасновник УАПЦ, архієпископ Київський та багато інших видатних діячів.

1920 академія припинила своє існування.

У роки громадянської війни на другому поверсі будинку містився штаб Дніпровської військової флотилії, створеної у березні 1919. У кінці серпня до її складу входило 77 кораблів, навесні 1920 — понад 40, які брали участь у багатьох боях, зокрема проти

військ Денікіна й Польщі. Особливо флотилія відзначилася під час Київської операції 1920, коли її південний загін першим вступив до Києва. Розформована в грудні 1920. Командували флотилією А. Полупанов (1919), П. Смирнов (Светловський; 1919—20). На фасаді будинку 1969 встановлено меморіальну дошку штабу флотилії з чорного граніту [205].

Лариса Гаврилюк, Євгенія Горбенко, Михайло Кальницький, Лариса Федорова.

12.7. Поварня з келіями, 17—19 ст. (архит.). З північного боку монастирського внутрішнього подвір'я, на червоній лінії забудови вул. Г. Сковороди. Прилягає до трапезної з церквою Святого Духа. Точна дата будівництва невідома. Існують різні версії щодо первісного функціонального призначення споруди. За однією з них, це був житловий будинок, можливо той самий, який подарувала 1615 Київському братству Гальшка Гулевичівна, перетворений пізніше на поварню (Ю. Лосицький, Л. Толочко). За другою — це колишня трапезна, зведена за П. Могили і згадана П. Алеппським (Є. Горбенко). Згідно з третьою — будівля відразу призначалася для поварні (В. Голубцов). 1811 постраждала від пожежі, відновлена 1824—26 арх. А. Меленським у класицистичних формах.

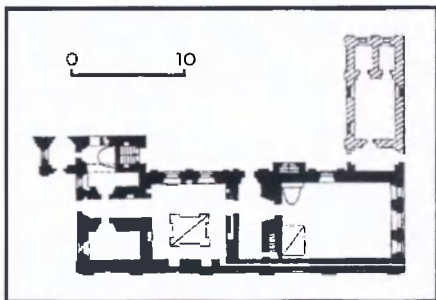
Споруда одноповерхова, цегляна, прямокутна в плані (первісно П-подібна, нині бічні крила келій втрачено), з глибокими склепінчастими підвалами. Фасади гладенькі, тиньковані, архітектурний декор повністю втрачено, пробито прямокутні вікна. На зовнішній стіні вціліло старовинне напівкругле віконце верхнього освітлення. Дах двосхилий. У центрі плану — сіни з входом з боку подвір'я. Планування анфіладне.

Є найстарішою мурованою будівлею монастиря.

На поч. 20 ст. між поварнею і старим академічним корпусом зведено двоповерховий будинок академічної лікарні і канцелярії Ради академії (арх. Є. Єрмаков) та одноповерхову будівлю. 1948 здійснено реставрацію поварні (арх. Н. Озерова). Після закриття мо-

12.7. Поварня з келіями.

12.7. План.

настиря споруди використовувалися різними установами, останні десятиліття (до 1992) — клінічною лікарнею № 15.

Тепер поварня на реставрації.

Євгенія Горбенко.

12.8. Проскурня, 1-а чв. 19 ст. (архіт.). У північно-східній частині монастиря, на розі вулиць Г. Сковороди і Волоської. Споруджена після пожежі 1811. Реконструйована 1908 під час зведення прибудованих до неї келій крилатих послушників.

Одноповерхова, цегляна, тинькована, у плані прямокутна, перекриття плоскі. Дах двосхилий, бляшаний. Фасади у стилі пізнього класицизму: стіни рустовані, прямокутні вікна із замковими каменями. Архітектура будівлі спотворена пізнішими ремонтами та перебудовами.

Віталій Отченашко.

12.9. Сонячний годинник, кін. 18 ст. (архіт., іст.). Посередіні монастирського внутрішнього подвір'я між братськими келіями і трапезною. Збудований за проектом викладача математики Києво-Могилянської академії француза Брульйона як наочне приладдя для студентів. 1871 реставрований професором академії П. Скворцовим. Пошкоджений 1941—44, у 50-х рр. відремонтований, 1970 реставрований. Належить до сонячних годинників вертикального типу. Цегляний, у вигляді колони доричного ордера, на невеликому квадратному п'єдесталі. Її увінчує баша, яка завершується шпильом з флюгером. Посередіні колони — вертикальні металеві циферблати з розграфленням, оцифруванням і вертикальними фігурними пластинками-гномонами. На кожному циферблаті напис: «Годинник східний», «Годинник західний», «Годинник полудневий», «Годинник північний». Є унікальною пам'яткою науки.

Євгенія Горбенко.

12.10. Старий академічний корпус з Благовіщенською церквою, 1-а пол. 18 ст. (архіт., іст., мист.). Вул. Г. Сковороди, 2. Займає північну частину академічного подвір'я на розі Контрактової пл. й вул. Г. Сковороди. Головний (південний) фасад звернено у бік подвір'я. Будівництво цегляного одноповерхового корпусу у стилі бароко, замість згаданого П. Алепським дерев'яного будинку, здійснено 1703—04 коштом гетьмана І. Мазепи за проектом невідомого майстра (ймовірно, арх. Й. Старцева). 1732—40 арх. Й.-Г. Шедель надбудовує другий поверх із конгрегаційною залом та Благові-

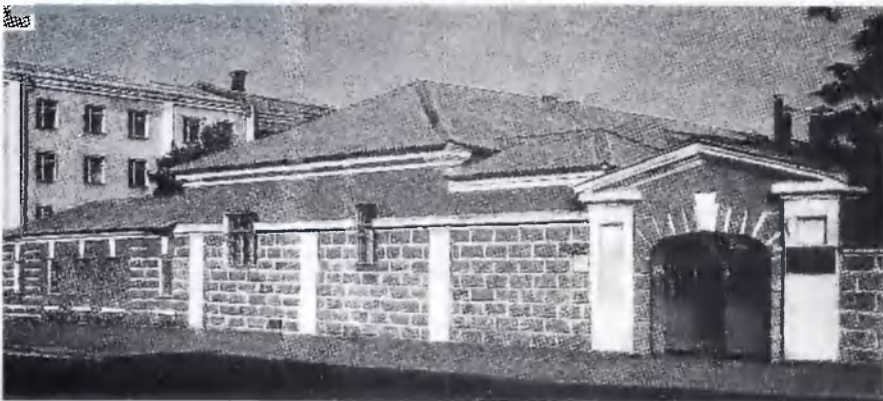
щенською церквою. Судячи з гравюри у книзі «Іфіка Ієрополітика» (1760) та наукового проекту реконструкції (1960-і рр.; архітектори Є. Горбенко, Ю. Нельговський), унікальна громадська споруда мала з боку подвір'я відкриті двоярусні галереї, характерні для стилю бароко віконні лиштви, дах із заломом та люкарнами, двоярусну баню з маківкою, увінчану високим ліхтариком.

У подальшому будинок зазнав змін, 1765—66 майстром Неділкою гонтовий дах замінено на бляшаний. 1790 майстри Ф. Ігнатенко та А. Васильєв відновили пошкоджену від бурі баню. Під час пожежі 1811 згоріли всі дерев'яні конструкції. 1824 арх. А. Меленським та підрядчиком А. Сериковим здійснено відбудову з наданням даху та церковній бані форм, притаманних стилю класицизму, аркади нижнього ярусу укріплено додатковими центральними пілонами. 1863—64 за проектом арх. П. Спарро арки галерей було закладено, внаслідок чого утворилося два коридори. На ганку між філософським класом і конгрегаційною залом пробито перекриття і побудовано центральні сходи на другий поверх, старі сходи демонтовано. Ганок першого поверху перетворено на

12.9. Сонячний годинник.

12.8. Проскурня.

вестибюль. У 70—80-х рр. 19 ст. проведено додаткові роботи з перебудови споруди з метою пристосування її під бібліотеку і музей. 1896 стіни укріплено металевими стяжками. 1914 здійснено ремонт під керівництвом арх. П. Альошина. 1948 відновлено баню, пошкоджену 1944 снарядом (арх. Н. Озерова). У 1950-х рр. (арх. Р. Бикова), 1967—70, 1972 проведено ремонтно-реставраційні роботи, в ході яких частково відновлено західний та північний фасади будівлі, реставровано стелю, ліплення стін, конгрегаційну залу, благоустроєно територію, 1992 здійснено дослідження стінопису. Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний корпус з асиметричною об'ємно-планувальною структурою, зумовленою функціональним призначенням приміщень. Нижній склепінчастий поверх з товстими стінами (1,3 м) складається з трьох частин, кожна з яких мала по дві класні кімнати, розділені вузькими сінями. Тут містилися класи нижній та середніх ступенів навчання: з заходу — інфіми та фари, у центрі — грамматики та синтаксими, зі сходу — поетики та риторики. Зв'язок між окремими частинами здійснювався через відкриту галерею (з 1864 — однобічний коридор). Верхній поверх для вищих класів навчання скомпоновано з різних за висотою приміщень. У східному та західному його торцях відповідно розташовані понижені об'єми Благовіщенської конгрегаційної церкви та філософського класу (з вікнами на площу); у центрі — підвищені двосвітні об'єми з вікнами в два яруси великої шестивіконної зали для диспутів та зборів (конгрегацій), театральних вистав і класу богослов'я з сінями, які прилягають до Благовіщенської церкви. Анфілада приміщень з плоскими перекриттями мала виходи на галерею, у торцях якої містилися сходи, що вели на перший поверх. Розрахований на круговий огляд, будинок має різні фасади. Вуличні характеризуються чітким поярусним членуванням. Масивний нижній поверх, з рідко розставленими віконними прорізами, має широкі лопатки в місцях прилягання поперечних стін. Верхній, розділений на поля спареними пілястрами, що підтримують розвинуті карнизні тяги, поживається ліпними бароковими лиштвами вікон, які складаються з полицок, волют, «вушок», елементів рослинного орнаменту. Незважаючи на перебудови, на парадному дворовому фасаді чітко простежується первісна дев'ятипрогінна приземкувата аркада стрічастих абрисів на рівні першого поверху, різновисока аркова галерея зі спареними колонами спрощеного тосканського ордера — на другому. Вписана у прямокутний план Благовіщенська церква вирізняється характерним для українського бароко верхом, що являє собою восьмерик на четверику, увінчаний банею з перехватом та ліхтариком. Прикрашені ліпленням площини четверика та восьмерика членуються пілястрами. Первісне оздоблення інтер'єрів, у т. ч. конгрегаційної зали, не збереглося. Стіни та баша церкви мали розписи. Вівтарну стіну прикрашало зібрання ікон, подароване академії доброчин-

цем. Стіни конгрегаційної зали оздоблювали картини західноєвропейського живопису на міфологічну тематику, скульптурні погруддя античних філософів, портрети видатних діячів академії — П. Могили, Ф. Прокоповича, Р. Заборовського, С. Яворського.

Частково зберігся олійний розпис 2-ї пол. 19 ст. конгрегаційної зали. Кілька композицій залишилося на південній і північній стінах та в бані церкви. Найбільша багатофігурна композиція «Нагірна проповідь» розташована на південній стіні. На ній зображено Ісуса Христа, який сидить на горі у колі учнів, з кожного боку по шість апостолів. Унизу напис. Колористичне вирішення стримане. На світло-сірому тлі гірського кам'янистого пейзажу зображено постаті Ісуса Христа та його учнів, одягнених переважно у біло-рожеве та блакитне вбрання.

В ході реставраційних робіт 1995 на композиції «Нагірна проповідь» частково розкрито первісний олійний живопис 1824 — пейзаж та кілька фігур апостолів. Колорит світло-вохристий. У верхній її частині відкрито фрагмент тиньку 1740 (з темперною композицією «Хрест — Голгофа» і криптограмою), що поновлювався у 20-х рр. 19 ст.

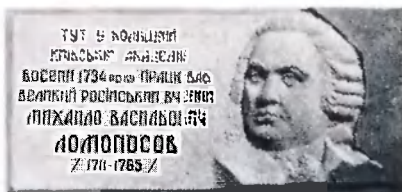
За результатами зондажного розкриття фахівці дійшли висновку, що живопис 1824 досить високої мистецької якості (порівняно з наступними поновленнями), зберігся на 50—60 % і може бути повністю розкритий пошарово від двох подальших записів. Після зняття набілів та нашарувань пізніших олійних розписів з поверхні склепіння та стін нави, арок та передвітарної частини храму відкрито кілька зображень. На вівтарній арці — два ангели з ріпідами. На південній та північній стінах перед вівтарем — постаті Антонія та Феодосія Печерських. Усі зображення на повійній зріст, обрамлені орнаментальними рамами. У центрі склепіння — композиція «Знамення» із зображенням напівпостаті Богоматері з немовлям в оточенні ангелів серед хмар. На західній стіні над дверима — фрагменти розпису на тему «Скрижалі Мойсея». Стінопису притаманний тонкий малюнок і стриманий колорит. У зоні бані — Бог-Савваоф у темно-зеленому вбранні, який сидить в оточенні двох кіл херувимів та серафимів на блакитному тлі неба (поновлено в кін. 1960-х рр.). Нижче, у підбаннику, зображення стилізованих архітектурних деталей: колон з коринфськими капітелями. Їхні сірі вертикалі підкреслює на блакитному тлі горизонталь меандрового орнаменту (розпис 1-ї пол. 19 ст.). На парусах у медальйонах поєднані сидячі постаті євангелістів з традиційними символами на тлі пейзажів. На південно-східному парусі — євангеліст Марк з левом, на північно-східному — євангеліст Матфій з ангелом, на північно-західному — Лука з биком та на південно-західному парусі — Іоанн з орлом. Апостолів Марка, Матфія та Луку зображено у вигляді сивоголових старців.

В окремих приміщеннях та на сходах будинку вціліло майстерне ліплення 19 ст. Збереглися також книжкові шафи та меблі бібліотеки духовної академії.

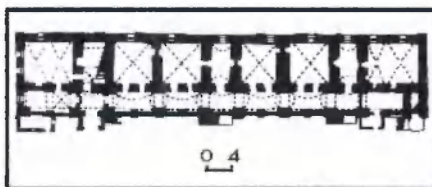
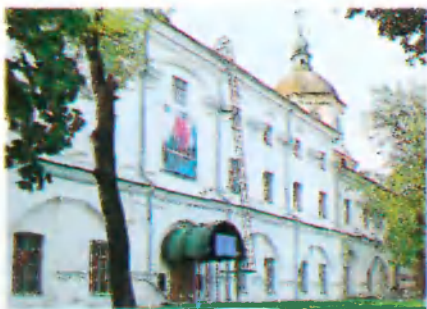
Пам'ятка є найстарішим спеціально

12.10. Старий академічний корпус. Фасад з боку подвір'я. Вул. Г. Сковороди, 2.

12.10. Старий академічний корпус. Фасад з боку подвір'я. 12.10. План першого поверху.

спроектованим будинком навчального закладу в землях Східної України та Росії, видатним архітектурним витвором у стилі українського бароко. Художній образ академічного корпусу мав значний вплив на архітектуру аналогічних споруд в Україні.

З поч. 18 ст. у будинку містилася Києво-Могилянська академія — наступниця Київської братської школи та колегіуму. Академія підлягала духовному контролю православної церкви і перебувала під безпосереднім впливом митрополита, з утворенням Синоду у 1721 перейшла в його відання. Посаду ректора Київської академії займали переважно професори богослов'я, які водночас виконували обов'язки настоятелів Братського або Михайлівського Золотоверхого монастирів. Академія була першим у Східній Європі вищим навчальним закладом, центром освіти, наукового і культурного життя України, Росії та південних слов'ян. Студенти одержували гуманітарну підготовку, знання мов — старослов'янської, української літературної, латинської, грецької та польської, опановували поетичне і риторичне мистецтво, вивчали філософію, основи математики, географію, богослов'я. У перших десятиріччях 18 ст. було введено нові предмети — французьку, німецьку, російську мови, російську поезію і красномовство; у кін. 18 ст. — вищу математику з основами фізики, астрономії, архітектури, а також класи медицини.

Непересічну роль в історії Києво-Могилянської академії 1-ї пол. 18 ст. відіграв колишній її студент Р. Заборовський, який з призначенням архієпископом (1731) і митрополитом Київським і Галицьким (1743—47) тривалий час був її протектором. Організував будівельні роботи на території монастиря: надбудову академічного корпусу, спорудження великої бурси, ремонт старих приміщень; утримував за рахунок консисторії найбільш необхідних студентів; сприяв реформуванню навчального процесу, піднесенню наукового рівня і зміцненню матеріальної бази академії, яка по його смерті мала певний час назву Києво-Могиляно-Заборовської.

Академія зробила значний внесок у розвиток вітчизняної педагогіки. Лекції професорів, які поступово відходили від схоластичного мислення, як правило, відзначалися глибоким змістом, мали практичне спрямування і були пов'язані з новітніми досягненнями передової вітчизняної та світової науки. В академії сформувалася нова філософська думка, носіями якої у 18 ст. були С. Гамалія, М. Козачинський, Г. Кониський, М. Максимович, П. Малиновський, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, В. Ясинський. Зі стін академії вийшли автори історичних творів 18 ст. М. Бантиш-Каменський, М. Беринський, С. Лукомський, М. Маркевич, В. Рубан, П. Симонівський.

Широкої популярності набула літературна школа академії. Творчість Л. Горки, М. Довгалевського, В. Капніста, М. Козачинського, Г. Кониського, О. Митурі, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, С. Тодоровського, Д. Туптала (Димитрій Ростовський), С. Яворського позначилася на розвит-

ку української та російської літератур 18 ст.

Кисво-Могилянська академія зробила великий внесок й у розвиток природничих наук та медицини в Україні й Росії. Її вихованцями були вчений-енциклопедист, один з основоположників акушерства, ботаніки й фітотерапії Н. Амбодик-Максимович, перший вітчизняний професор ветеринарних і медичних наук І. Андрієвський, офтальмолог і терапевт Й. Каменський-Галита, лікар і культурно-освітній діяч М. Парпура, перший вітчизняний професор анатомії, фізіології та хірургії К. Щепін. Вагомий внесок у становлення математичної науки в Україні належить І. Фальковському.

У Києво-Могилянській академії сформувалась одна з найбільших шкіл образотворчого мистецтва, вихованцями якої у 18 ст. стали такі відомі графіки, як Г. Левицький-Ніс і Д. Левицький.

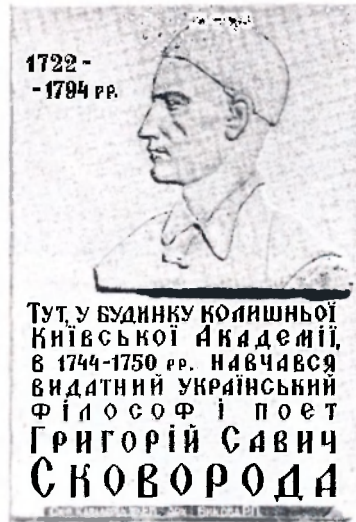
Видатним будівничим доби українського бароко був випускник академії І. Григорович-Барський, твори якого є справжньою окрасою Києва.

Особливої уваги надавали в академії музичній освіті. Студентський (до 300 осіб) і братський (монастирський) хори незмінно залишалися кращими серед усіх київських хорів, свято яких щорічно відбувалося на Контрактовій площі. Академічний оркестр налічував бл. 100 музикантів. Колишні студенти поповнювали хорові капели та оркестри Росії. Визначними професійними композиторами стали М. Березовський і А. Ведель. Діяв при академії і власний театр, для якого спеціально писали твори Ф. Прокопович («Володимир»), М. Довгалецький («Комічне дійство»), Г. Кониський («Воскресіння мертвих») та ін.

Вихованцями академії були також державні й політичні діячі — О. Безбородько, П. Завадовський, А. Італінський, А. Милорадович, Д. Трошинський; церковні й освітні — Я. Горленко, Л. Конашевич, І. Рогалевський та ін. 1734 — на поч. 1735 у Київській академії навчався російський вчений М. Ломоносов, 1765—69 — П. Чайка (Чайковський) — дід відомого композитора П. Чайковського.

Ще при підтримці П. Могили були засновані студентські конгрегації — братства в ім'я Богородиці на зразок західноєвропейських. У 18 ст. в академії існувала велика, або старша, конгрегація, членами якої були студенти філософського і богословського класів; а також менша, або молодша — із школярів нижчих класів. Пожертвування, добротинні трапези та інші заходи, що проводилися студентським об'єднанням, давали їм засоби для існування. У конгрегаційній залі влаштовувалися публічні урочистості, диспути, читання лекцій, проведення малих і великих інструкцій. У недільні дні тут вивчали катехізис і Святе письмо, навчалися правил відправ, церковного читання і співу.

У цій залі проводили також внутрішньоакадемічні й публічні диспути, випускні іспити, захист дипломних робіт і дисертацій. У перерві виступали студентські хор і оркестр, півчі співали канти, створені композиторами академії, молодші й середні школярі декламували вірші й діалоги. До на-

ших днів дійшли графічно оформлені тези диспутів на честь митрополитів Й. Кроковського (1713) і Р. Заборовського (1739), виконані І. Щирським і Г. Левицьким-Носом, які є справжніми пам'ятками українського мистецтва.

1817 Київську академію було закрито. В її будинку 1817—19 була духовна семінарія, впродовж 1819—1919 — Київська духовна академія. З побудовою нового академічного корпусу тут містилися: у колишньому богословському класі — фізичний кабінет, на першому поверсі — житлові кімнати викладачів, а також їдальня, кухня, пекарня та комори.

1864 до будинку переведено з трапезної фундаментальну бібліотеку Київської духовної академії, яка спочатку займала весь другий поверх, крім богословського класу, де до 1869 містився фізичний кабінет. Бібліотека відіграла значну роль у науковому і навчальному процесі. Майже всі бібліотекарі були викладачами академії. У 1870—86 цю посаду обіймав Дмитрашко Костянтин Данилович (1814—86) — письменник, викладач Київської духовної семінарії (до 1870). Понад 40 років життя відав бібліотеці його наступник — Криловський Амбросій Семенович (1853—1930) — історик, бібліотекознавець, 1886—1919 — бібліоте-

кар КДА, згодом завідувач відділу Всенародної бібліотеки України, дійсний член Археографічної комісії УАН. 1915 краща частина бібліотеки була евакуйована до Казані (згодом повернена). 1919 до її складу було передано студентську бібліотеку, що розміщувалась у бурсі (понад 4,5 тис. примірників), перед якою постала загроза розпорощення. Після закриття Київської духовної академії бібліотека 1919—24 перебувала у віданні Київського університету, 1925 її передано Українській академії наук разом із будинком старого навчального корпусу академії. Бібліотека увійшла до складу Всенародної бібліотеки України (ВБУ; тепер Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАНУ).

З 1872 перший поверх корпусу і колишній фізичний кабінет займав Церковно-археологічний музей, заснований Церковно-археологічним товариством при КДА. 1882 йому було передано портретну галерею з конгрегаційної зали. Музей спочатку виконував навчальні функції, згодом зажив слави авторитетної наукової установи. До 1910-х рр. був загальнодоступним. Збірка музею налічувала понад 30 тис. одиниць, не враховуючи цінних колекцій рукописів і книжок. До її складу входили пам'ятки не тільки православної церковної старовини, а й матеріали з багатьох країн світу, зокрема дохристиянських вірувань і мистецтва, портрети церковних діячів, документи з історії академії тощо. Творцем цього надзвичайного зібрання був Петро Микола Іванович (1840—1921) — літературознавець, історик літератури, етнограф, чл.-кор. Петроградської АН (з 1916), акад. УАН (з 1918), професор КДА, громадський діяч. Обраний завідувачем музею 1878, залишався на цій посаді до закриття академії. Ним було досліджено, опубліковано і введено до широкого наукового обігу значну кількість музейних колекцій. Серед цих видань: «Показчик Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (1897); «Альбом визначних пам'яток Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (1912—15); «Опис рукописів, що містяться в Музеї Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії» (1875, 1877, 1879); «Японська колекція в Церковно-археологічному музеї» (Києвские епархиальные ведомости. — 1881. — № 2) та багато ін. У період роботи в академії М. Петров опублікував такі фундаментальні праці, як «Нариси з історії української літератури XVII та XVIII століть» (1911), «Нариси історії української літератури XIX століття» (1884), а також низку досліджень з археології, історії, етнографії, мистецтва України; вивчав творчість Г. Сковороди, І. Котляревського тощо. Брав активну участь у науково-громадському житті Києва, був членом НТШ, УНТ, Київської археографічної комісії та ін. У 1920-х рр. музейні колекції було розподілено між різними закладами науки і культури міста.

1923—36 в будинку на другому поверсі містився філіал ВБУ ВУАН. Перший поверх використовувався Київським комунальним відділом Наркомосвіти, який здав приміщення в

оренду Київській профспілці металістів, що розмістила там свої підприємства. 1936 весь будинок остаточно перейшов до ВБУ.

1941 цінні книжкові зібрання було евакуйовано до м. Уфи. Під час німецько-фашистської окупації Києва частину книжкових фондів вивезено до Німеччини. У 2-й пол. 1944 було повернуто евакуйований фонд, 1945 — книги, знайдені у Німеччині.

На фасаді будинку встановлено меморіальні дошки: Г. Сковороді — з чорного граніту з барельєфним портретом філософа і поета (1964; ск. І. Кавалерідзе, арх. Р. Бикова); М. Ломоносову — з чорного граніту з барельєфним портретом ученого (1973; ск. І. Зноба, арх. Т. Чебикіна); Гальшці Гулевичівні — з червоного граніту з барельєфним зображенням (1992; ск. В. Луцак); П. Могилі — з бронзи з барельєфним портретом церковного, політичного і освітнього діяча України (1997; скульптори В. Сівко, М. Білик) [206]. *Олена Апанович, Надія Богдалова, Євгенія Горбенко, Інна Дорофієнко, Лариса Федорова.*

12.11. Трапезна з церквою Святого Духа, 1-а пол. 17— серед. 19 ст. (архіт., іст., мист.). У північно-східній частині комплексу монастиря і академії.

Закладена митрополитом П. Могилою 1631. Одна з перших мурованих будівель Києво-Могилянського колегіуму. Первісно тридільна, з трьома верхами, двоярусна, з підвалом. На першому ярусі розміщувалися трапезна і класи з церквою святих мучеників Бориса і Гліба (Борисоглібська церква); на другому ярусі — бібліотека та Благовіщенська церква. 1741 престол Благовіщення Пресвятої Богородиці перенесено до конгрегаційної церкви, що була споруджена у старому академічному корпусі. Внаслідок пожежі в лютому 1780, яка почалася з великої центральної бані трапезної, згоріли й дві інші бані разом з дахом. Після ремонтних робіт побудовано іншої форми дах з одним верхом. При ліквідації 1786—99 Братського монастиря церкву закрито, перший поверх деякий час використовувався як шпиталь, на другому зберігалась академічна бібліотека. Від пожежі 1811 повністю згорів дах трапезної, який пізніше відбудували й вкрили залізом. Оскільки під час пожежі дуже постраждала Богоявленська соборна церква, в трапезній встановлюється престол, на другому ярусі відновлюється тепла церква. Невдовзі сюди переноситься престол Святодухівської дерев'яної церкви, що згоріла на Подолі, і трапезна отримує назву церкви Святого Духа. 1824—26 за архімандрита Мелетія проведено реконструкцію за проектом арх. А. Меленського. Пробито великі аркові отвори в трапезній залі, які з'єднували її з північною прибудовою (кін. 18 — поч. 19 ст.) і південною прибудовою (1-а чв. 19 ст.), розібрано другий ярус західного притвору. На західній стіні основного об'єму влаштовано фронтон з композицією Всевидючого Ока.

На східному фасаді — напівкруглий виступ апсиди.

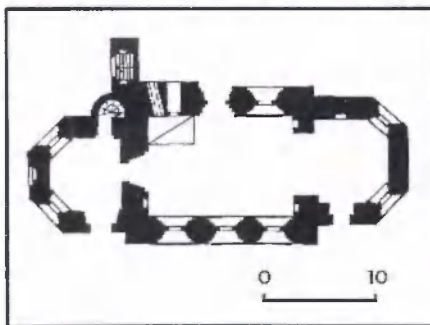
У 1831 церкву розписав київський худ. Г. Яровський. Стелю церкви було розписано монохромно, стіни — блакитними фарбами (у нижній частині

імітовано під мармур), вікна прикрашено арабесками. У вівтарі над престолом містилося зображення Саваофа (зберігся невеликий фрагмент голови) з ангелами, у центральній частині стелі — Святого Духа з херувимами, на стінах — євангелістів. Увесь розпис зроблено у традиційній академічній манері, притаманній київській лаврській школі храмового живопису 1-ї пол. 19 ст. У серед. 19 ст. між'ярусні склепіння було розібрано, низ віконних прорізів розтесано. За кресленнями викладача київської семінарії Думитрашка встановлено новий позолочений іконостас. 1854 значні кошти на відбудову церкви пожертвував духівник монастиря ієромонах Арсеній. Будівельні роботи тривали до 1864. У 1899 церква була двопрестольною і мала головний престол — в ім'я Зішестя Святого Духа і з лівого боку (у північному приділі) — в ім'я Святителя Михаїла, першого митрополита Київського. Цегляна, тинькована, прямокутна в плані споруда, у вигляді тринавної базилики з двоярусним центральним об'ємом та одноповерховими прибудовами з боку північного і південного фасадів. Прибудови вирішено у стилі класицизм. Перекриття центрального об'єму коробові, бічних — плоскі. Стіни першого поверху рустовані, вікна з напівциркульними завершеннями. Другий ярус завершує карниз з ліпними розетками під ним.

До 1864 у будинку містилась академічна фундаментальна бібліотека — одна з найбільших в країні, яка відіграла велику роль у формуванні освітнього рівня студентів та розвитку наукової діяльності в академії. Початок їй було покладено даром П. Могилі, який, помираючи, передав колегіуму понад 2 тис. книжок. Після цього всі ректори, професори та вихованці академії заповідали або дарували

12.11. Трапезна з церквою Святого Духа.

12.11. План первісного ядра.

навчальному закладу книги. Поповнення відбувалося й за рахунок закупок, надходжень від друкарень, видавництв тощо. Крім друкованих книг, у бібліотеці зберігались рукописи, хроніки, літописи, спогади, щоденники, лекції професорів, конспекти студентів, документація академії. Із її фондів формувалися і поповнювалися бібліотеки всієї України. Книгозбірня поділялась на дві частини, одна з яких містилась у цьому корпусі, друга — при бурсі (з 1778). Під час пожежі 1780 згоріло 9 тис. книжок академічної навчальної бібліотеки, після чого її об'єднали з книгозбірнею бурси. З метою поповнення бібліотечних фондів, сприяння самоосвіті студентів проф. І. Фальковський заснував 1792 «Вільне поетичне товариство». Наприкінці 18 ст. бібліотека академії налічувала 12 тис. томів. У радянський час будинок було передано сільсько-господарській трудовій громаді, пізніше — міській лікарні № 15. Під час 2-ї світової війни будівлю дуже пошкоджено. 1945—50 відбудовано за проектом арх. Н. Озерової. З початку 90-х рр. у будинку ведуться реставраційні роботи [207].

Віктор Голубцов, Інна Дорофієнко, Лариса Федорова.

13. БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ МІСТИВСЯ КАРЕТНИЙ ЦЕХ (іст.). Вул. Ямська, 54. На червоній лінії забудови вулиці. Вхід до комплексу невеликих одноповерхових цегляних будівель, розміщених на території садиби (стельмашня, кузня, столярні, майданчик з наметом для збирання екіпажів). Тут виготовлялися і ремонтувалися прольотки, брички, екіпажі, шарабани. Одноповерховий, подовженої форми, дерев'яний, стіни з напівбруса, обкладені цеглою, з сімома невеликими віконними прорізами і одним дверним по фасаді. Довгий час був житловим, мав прибудови з боку подвір'я. На поч. 20 ст. у ньому містився каретний цех, що належав майстру Ільницькому. Цех обслуговував Ямську слободу, яка виникла тут у кін. 19 ст.

Будинок є пам'яткою виробництва. Тепер у ньому розміщено державну установу [208].

Олександр Ляпін.

14. БУДИНОК поч. 20 ст., В ЯКОМУ МІСТИВСЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЗАПАСНИЙ ПІДПІЛЬНИЙ РАЙКОМ КП(б)У (іст.). Вул. Павлівська, 9. На червоній лінії забудови вулиці. Одноповерховий, цегляний, з високим цоколем. На чоловому фасаді проста, місцями візерунчаста кладка поєднується з ліпними вставками. Первісно прямокутний план будинку змінено прибудовою з боку подвір'я, в якій розташовано вхід.

Тут у квартирі № 1 під час окупації міста гітлерівцями з вересня 1941 до червня 1942 містився Шевченківський запасний підпільний райком КП(б)У. Секретарем райкому був Ухо Микола Савич (1903—42), механік авторемонтного заводу. У підпіллі діяв під прізвиськом М. Ніколаєнка. Після розгрому в жовтні 1941 основного складу Шевченківського райкому партії запасний райком здійснював велику агітаційну і диверсійну роботу. Райком мав явочні квартири на вулицях Басейній, 3, Обсерваторній, 14 та ін. Підпільни-